

УДК 347.91/95

Бессараб Наталія Миколаївна,

здобувач кафедри цивільного процесу

Національного університету «Одеська юридична академія»

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ ПОНЯТЬ «ПІДВІДОМЧІСТЬ» ТА «ПІДСУДНІСТЬ»

Постановка проблеми. Поняття «підвідомчість» та «підсудність» не є новими для української процесуальної науки. Їх дослідженням займалися ще дореволюційні процесуалісти, чимало робіт було присвячено цим поняттям в радянський період. Однак переосмислення пріоритетів держави в результаті судової реформи, яка й досі триває в нашій державі, зумовили потребу переглянути зміст та значення цих понять, по-новому поглянути на їхнє співвідношення. Поширення юрисдикції судів на всі правовідносини, що виникають в державі, гарантування безперешкодного права особи на звернення до суду за захистом своїх прав та законних інтересів дозволили деяким науковцям взагалі заявити про те, що термін «підвідомчість» на сьогодні втратив своє значення. Інші доволі часто невірно розмежовують терміни «підвідомчість», «компетенція», «юрисдикція», «підсудність», що поряд з теоретичною плутаниною має й негативні практичні наслідки, оскільки спричиняє помилкове тлумачення і, відповідно, неправильне застосування норм права на практиці.

Стан дослідження теми. Проблеми підвідомчості та підсудності розглядали в своїх роботах такі науковці, як В.М. Гордон, Г.Л. Жилін, В.М. Жуйков, І.М. Зайцев, А.Ф. Клейнман, А.Ф. Козлов, В.В. Комаров, Ю.К. Осіпов, Г.Л. Осокіна, І.В. Решетникова, М.К. Треушников, Н.О. Чечина, Д.М. Чечот, М.С. Шакарян, Т.М. Яблочков, В.В. Ярков та ін. Проте положення чинного ЦПК України вже не містять терміну «підвідомчість» при визначенні компетенції судів щодо розгляду цивільних справ. Тому необхідні нові дослідження у цій сфері, які б ґрунтувались на сучасній концепції розуміння цивільної юрисдикції та підсудності.

Мета статті. Метою даної наукової статті є здійснення аналізу існуючих наукових поглядів та норм чинного цивільного процесуального законодавства та вироблення на цьому ґрунті нових підходів до визначення понять підвідомчості та під-

судності і встановлення їхнього співвідношення на сучасному етапі розвитку науки цивільного процесуального права.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукової літератури дає можливість виділити декілька підходів до визначення терміну «підвідомчість». По-перше, під підвідомчістю розуміють предметну компетенцію правозастосовних органів з розгляду і вирішення спорів про право та інших правових питань [1, с. 55; 2, с. 66]. По-друге, підвідомчість розуміють як юрисдикцію державних органів та органів громадськості в сфері розгляду та вирішення конфліктів [3, с. 9; 4, с. 198]. По-третє, ряд авторів вважає, що підвідомчість становить собою коло справ (спорів про право та інших правових питань), вирішення яких віднесено законом до компетенції певного юрисдикційного органу [5, с. 137; 6, с. 13]. Четверта група авторів дотримується думки, що підвідомчість – це властивість справи, в силу якої її розгляд і вирішення віднесено законом до відання певного юрисдикційного органу [7, с. 127]. І, нарешті, п'ята група авторів розглядає підвідомчість як належність спорів про право та інших матеріально-правових вимог, які потребують державно-владного вирішення, до відання різних юрисдикційних органів [8, с. 43].

Можна виявити й інші підходи до розуміння цієї правової категорії. Наприклад, іноді підвідомчість визначають як розмежування компетенції між різними органами (відомствами) [9, с. 541]. Цей інститут дійсно спрямований на те, щоб чітко окреслити коло справ, які належать до компетенції різних юрисдикційних органів. У цьому полягає його цільова спрямованість і кінцевий результат, якого можна досягнути, використовуючи критерії та сформульовані на їхній основі правила підвідомчості справи тому чи іншому юрисдикційному органу. Проте визначення підвідомчості не повинно підмінюватись визначенням її цільової спрямованості [10, с. 12].

Розглядаючи співвідношення предметної компетенції (чи юрисдикції) та підвідомчості, слід визнати, що усі ці поняття мають своїм завданням розмежування повноважень різних юрисдикційних органів залежно від предмету їхньої діяльності. Як відзначив Ю.К. Осіпов, ці поняття відображають один і той самий зв'язок між правомочністю певного суб'єкта та об'єктом відання. Проте відмінність між ними полягає в тому, що вони характеризують цей зв'язок по-різному. Якщо предметна компетенція (тобто юрисдикція) характеризує його з боку суб'єкта повноважень, то підвідомчість – з боку його об'єкта [8, с. 23]. Відповідно у тих випадках, коли мова йде про коло повноважень певного органу, використовуються терміни «компетенція», «юрисдикція», наприклад, «компетенція суду», «юрисдикція суду», «компетентний суд». А до об'єктів, щодо яких здійснюються певні повноваження, використовується термін «підвідомчість» похідні від нього терміни «підвідомча справа», «підвідомчість справ суду».

Окремої уваги заслуговує точка зору, відповідно до якої підвідомчість становить собою коло справ, віднесених до відання того чи іншого органу. Цієї думки, зокрема, дотримувався Ю.К. Осіпов, який визначав підвідомчість як «коло спорів про право та інших матеріально-правових питань індивідуального значення, вирішення яких віднесено до відання тих чи інших органів держави, громадськості або органів змішаного характеру» [8, с. 32]. Більш чітко цю точку зору сформулював наступник Ю.К. Осіпова П.С. Дружков, який розглядав підвідомчість як «коло спорів про право та інших правових питань, вирішення яких віднесено законом до компетенції певного органу держави або громадськості» [6, с. 5].

Зазначений підхід до розуміння підвідомчості видається вірним, виходячи з того розуміння взаємозв'язку понять «компетенція – підвідомчість», відповідно до якого орган державної влади наділяється певним колом повноважень (компетенцією) щодо вирішення певного кола правових спорів та інших правових питань (підвідомчості).

Однак такий підхід до розуміння підвідомчості, який умовно можна назвати «широким» підходом, може бути застосований у випадках, коли мова йде про певну кількість правових справ, наприклад про справи, які підвідомчі суду, третейському суду чи комісії з трудових спорів. Проте якщо йдеться про підвідомчість конкретної справи, наприклад, про підвідомчість справи про стягнення аліментів суду, то дане визначення застосовуватись не може [10, с. 12]. Було б невірним стверджувати, що конкретна справа про стягнення аліментів, яка знаходить-

ся в провадженні місцевого суду, становить коло справ, які належать до відання цього суду.

В даному випадку на перший план виступає «вузький» підхід до розуміння підвідомчості, який в літературі представлений двома точками зору.

Відповідно до першої з них підвідомчість розуміється як властивість справи, що визначає її віднесення до відання того чи іншого органу [7, с. 127].

Таке розуміння підвідомчості викликало критику в процесуальній літературі, яка ґрунтується на протиставленні підвідомчості справи і властивості справи як різних явищ. Зокрема відзначається, що підвідомчість справи на відміну від її властивості – «величина змінна», оскільки підвідомчість однієї й тієї самої справи може змінюватися залежно від зміни конкретних соціально-економічних і політико-правових умов існування суспільства і держави. В свою чергу властивість – величина постійна, яка визначається характером спірних матеріальних правовідносин. Наводиться також аргумент, що визначення підвідомчості як властивості справи передбачає встановлення жорсткої залежності між властивістю справи та органом, який її вирішує, а це не дає змоги пояснити наявність винятків із загальних правил підвідомчості. Відповідно пропонується розглядати властивість справ як об'єктивний критерій визначення підвідомчості, але за наявності і суб'єктивних критеріїв (особливості правової політики держави на тому чи іншому етапі, потреби судової практики тощо) [11, с. 357-359; 12, с. 81-82].

Доводи проти розуміння підвідомчості як властивості справи видаються невірними, оскільки виходять з необґрунтованого посилання, що властивістю справи може бути лише її постійна характеристика, яка не може бути змінена законодавцем. Як вірно зазначає Г.А. Жилін, «якщо властивість справ є критерієм визначення підвідомчості, то правомірно визначати з посиланням на нього і дане поняття. Звернення до норм процесуального права, які встановлюють правила підвідомчості, показує, що законодавець дійсно як критерій розмежування цивільних справ між різними юрисдикційними органами використовує властивість справ, яка визначається перш за все правовою природою спору або питання, що вимагає вирішення. Проте при цьому до його ознак він відносить не тільки характер матеріальних правовідносин, але й, наприклад, їх суб'єктний склад, наявність різних угод між сторонами (про вирішення спору в третейському суді та ін.). Відповідно однаковий за своєю правовою природою спір може бути віднесений до відання різних юрисдикційних органів, властивість справи, яка виступає як критерій підвідомчості,

визначається самим законодавцем з урахуванням різних факторів, в тому числі й суб'єктивних, що характерно і для встановлення винятків із загальних правил підвідомчості» [13, с. 242]. Таким чином, цей автор робить висновок, що визначення підвідомчості як властивості справи можливе, але з посиленням, що така властивість визначається самим законодавцем з урахуванням різних факторів, в тому числі й суб'єктивних [12, с. 243].

В цілому підтримуючи «вузький» підхід до розуміння підвідомчості як властивості справи, викликає заперечення визначення її як властивості, «що визначає віднесення справи до відання того чи іншого органу». Віднесення справи до відання того чи іншого органу визначається певними ознаками, до яких у процесуальній літературі відносять характер спору, його предмет, суб'єктів тощо, і які служать критеріями розмежування підвідомчості справ різним органам. Буквальне слідування логіці авторів, які тлумачать підвідомчість як властивість справи, що визначає її віднесення до відання певних органів, призводить до змішування цих двох понять – власне підвідомчості та критеріїв її розмежування. Тому правильним видається думка іншої групи науковців щодо «вузького» розуміння підвідомчості – як належності спорів про право та інших юридичних справ до компетенції певної системи юридичних органів [14, с. 14]. Таке формулювання найбільше відповідає етимологічному значенню прикметника «підвідомчий» як «такий, що перебуває в чьому-небудь віданні» [15, с. 459]. Дане визначення характеризує підвідомчість як одну з властивостей юридичної справи, а саме одну з процесуальних властивостей.

Таким чином, підвідомчість як юридичну категорію слід розглядати у двох аспектах: відповідно до «широкого» підходу підвідомчість є колом правових спорів та інших правових питань, вирішення яких віднесено до компетенції певного державного чи іншого органу; у «вузькому» значенні підвідомчість слід розглядати як властивість правових спорів та інших правових питань, що полягає в їх належності до компетенції певного державного чи іншого органу.

Не менш важливим питанням, ніж визначення поняття підвідомчості, є проблема змісту та правової природи підсудності як правової категорії. Як зазначив Д.Д. Лупеник, визначити підсудність цивільної справи означає встановити компетентний, належний суд у цій справі [16, с. 65].

Точки зору щодо розуміння поняття підсудності в цілому нагадують підходи до визначення підвідомчості, проте характеризуються і рядом особливостей.

Ряд вчених, зокрема, М.А. Вікут та І.М. Зайцев ототожнюють підсудність з компетенцією суду [7, с. 134]. В.В. Комаров звужує цю позицію лише до територіальної юрисдикції суду, відзначаючи, що підсудність (територіальна юрисдикція) – це повноваження місцевого суду [17, с. 179].

На думку інших, підсудність становить собою коло справ, віднесених законом до відання судів певної ланки чи до відання конкретного суду [18, с. 98]. Серед вчених, які дотримуються цього підходу, також знаходяться й ті, які звужують розуміння підсудності до кола справ, належних до відання конкретного суду судової системи України для розгляду лише по першій інстанції [19, с. 55].

Окремі науковці підходять до розуміння підсудності з точки зору властивості справи, зазначаючи, що вона визначає належність підвідомчих судам юридичних справ до відання конкретного суду судової системи для розгляду за першою інстанцією [20, с. 136].

Були зроблені спроби об'єднати ряд з висловлених точок зору в одну шляхом виділення окремо підсудності справи та підсудності суду. Зокрема, відзначалось, що за допомогою підсудності суду можна «в'яснити, які саме цивільні справи можуть бути розглянуті по суті в даному суді; за допомогою підсудності справи можна в'яснити, «в якому з численних судів першої інстанції залежно від тих чи інших ознак повинна бути розглянута конкретна справа» [21, с. 132].

Аналіз наведених позицій показує значну схожість понять «підсудність» та «підвідомчість». Тому видається, що як і про підвідомчість, про підсудність можна говорити у широкому та вузькому значеннях. Відповідно до першого під підсудністю слід розуміти коло справ, що належать до юрисдикції певного суду судової системи України, у вузькому ж значенні підсудність є властивістю справи, що полягає в належності цієї справи до відання конкретного суду.

Для розуміння місця інституту підсудності в українській правовій системі надзвичайно важливо встановити чітке співвідношення понять «підвідомчість» та «підсудність». Зокрема, в радянській процесуальній літературі висловлювалась теза про похідний характер підсудності від підвідомчості, яка підтримується і значною частиною сучасних авторів. Як відзначав Ю.К. Осіпов, відмінність між підсудністю і підвідомчістю має скоріше кількісний, ніж якісний характер, оскільки друге поняття охоплює більш широке коло явищ. Названі поняття співвідносяться як вид (підсудність, підслідність) і рід (підвідомчість), а тому підсудність є поняттям похідним від підвідомчості і є різновидом підвідомчості стосовно судових органів [8, с. 29].

Хоча такий висновок в цілому вписувався в радянську правову систему, він не зовсім відповідає положенням чинної Конституції України. Враховуючи положення, що всі справи зі спорів про захист прав, свобод та інтересів, що охороняються законом, можуть за заявами заінтересованих осіб розглядатися в судах, можна зробити висновок про те, що на сьогодні підвідомчість справ державним несудовим органам та підсудність цих справ судам можуть співіснувати паралельно, не виключаючи одна одну. Тобто одна й та сама справа може бути одночасно підвідомча, наприклад, органу місцевого самоврядування та підсудна місцевому загальному суду. Водночас підсудність дійсно виступає продовженням підвідомчості в частині розподілу справ, підвідомчих судам, серед конкретних судових органів судової системи. Підсудність у порівнянні з підвідомчістю є категорією з вузькою сферою застосування. Якщо підвідомчість розмежовує юрисдикційні повноваження різних зі своєї правової природи органів, то підсудність використовується виключно в рамках судової системи для визначення судового органу, уповноваженого вирішити правовий конфлікт. Виходить, що стосовно судової системи завдання, що стоять перед підсудністю, за своєю суттю співпадають із завданнями, що стоять перед підвідомчістю [12, с. 83-84].

В юридичній літературі зазначається, що, зважаючи на положення ч. 2 ст. 3 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» про те, що суди загальної юрисдикції утворюють єдину систему судів, не зовсім коректним буде вживання терміна «підвідомчість» справ господарським або адміністративним судам, загальним судам, які всі входять до єдиної системи судів загальної юрисдикції [22, с. 77]. Опоненти такого твердження відзна-

чають, що для використання тільки інституту підсудності, доведеться істотно змінити трактування його змісту, що, по суті, приведе до створення нової правової конструкції загального характеру. Також це приведе до істотної термінологічної плутанини, що негативно позначиться на правовому регулюванні організації судової влади [12, с. 83]. Видається, що запропонована конкретизація вживання понять «підвідомчість» та «підсудність» навпаки допоможе усунути плутанину, яка уже існує в українському законодавстві. Звертає на себе увагу, що останні прийняті процесуальні закони (ЦПК України, КАС України), Закон України «Про судоустрій і статус суддів» взагалі не використовують термін підвідомчість щодо судових органів. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» навпаки використовує термін підсудність, розмежовуючи повноваження місцевих судів різної спеціалізації щодо розгляду справ, віднесених до їх відання (ст. 22). Використання ж терміну «справи, підвідомчі господарським судам» (ст. 12 ГПК України) можна пояснити архаїчністю Господарського процесуального кодексу України, який був прийнятий задовго до прийняття Конституції України та формування єдиної системи судів загальної юрисдикції.

Висновок. В результаті проведеного дослідження вдалось виявити багатоаспектність правових категорій підвідомчості та підсудності, які у своєму широкому розумінні становлять собою певне коло справ, відповідно віднесених до відання конкретних державних органів чи судів зокрема, а у вузькому – властивість певної справи підлягати розгляду та вирішенню тим чи іншим органом держави (судом). Незважаючи на похідний від підвідомчості характер підсудності, сьогодні ці правові категорії співіснують в Україні паралельно.

ЛІТЕРАТУРА

1. Козлов А. Ф. Суд первой инстанции как субъект советского процессуального права / А. Ф. Козлов. – Томск : Изд-во Томского ун-та, 1983. – 165 с.
2. Комиссаров К. И. Полномочия суда второй инстанции в гражданском процессе / К. И. Комиссаров. – М. : Госюриздат, 1961. – 106 с.
3. Побирченко И. Г. Подведомственность хозяйственных споров / И. Г. Побирченко. – К. : РИО МВД УССР, 1969. – 218 с.
4. Штефан М. Й. Цивільний процес : підручник / М. Й. Штефан. – К. : Ін Юре, 1997. – 608 с.
5. Клейнман А. Ф. Советский гражданский процесс / А. Ф. Клейнман. – М. : МГУ, 1954. – 407 с.
6. Дружков П. С. Судебная подведомственность споров и иных правовых вопросов, рассматриваемых в порядке гражданского судопроизводства: дис. ... канд. юрид. наук / П. С. Дружков. – Свердловск, 1966. – 260 с.
7. Викут М. А., Зайцев И. М. Гражданский процесс России : учебник / М. А. Викут, И. М. Зайцев. – М. : Юристь, 1999. – 384 с.
8. Осипов Ю. К. Подведомственность юридических дел : учебное пособие / Ю. К. Осипов. – Свердловск, 1973. – 123 с.
9. Новый экономический и юридический словарь / А. Н. Азрилиян, О. М. Азрилиян, Е. В. Калашникова, О. В. Квардакова ; под ред. А. Н. Азрилияна. – М. : Институт новой экономики, 2003. – 1088 с.
10. Бурова И. Л. Подведомственность дел арбитражным судам : монография / И. Л. Бурова. – Владивосток : Изд-во ДВГТУ, 2008. – 110 с.
11. Осокина Г. Л. Гражданский процесс. Общая часть : учеб. пособие для вузов / Г. Л. Осокина. – М. : Юристь, 2003. – 667 с.
12. Ніколенко Л. М. Визначення сутності інституту підвідомчості / Л. М. Ніколенко // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право. – 2011. – Вип. 1. – С. 79-85.
13. Жилин Г. А. Правосудие по гражданским делам: актуальные вопросы : монография / Г. А. Жилин. – М. : Проспект, 2010. – 576 с.

14. Гаджиева Ф. Р. Компетенция арбитражных судов: проблемы теории и практики : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / Ф. Р. Гаджиева. – Саратов, 2010. – 22 с.
15. Ожегов С. И. Словарь русского языка : 70 000 слов / под ред. Н. Ю. Шведовой. – 17-е изд. – М. : Рус. яз., 1985. – 797 с.
16. Луспеник Д. Д. Розгляд цивільних справ судом першої інстанції / Д. Д. Луспеник. – Харків: Харків юридичний, 2006. – С. 201-202.
17. Позовне провадження : монографія / В. В. Комаров, Д. Д. Луспеник, П. І. Радченко та ін. ; за ред. В. В. Комарова. – Харків : Право, 2011. – 552 с.
18. Тертышников В. И. Основы гражданского судопроизводства Украины по новому ГПК Украины / В. И. Тертышников. – Харьков : Изд. СПД ФЛ Вапнярчук, 2006. – 256 с.
19. Колісник О. В. Суд як суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / О. В. Колісник. – Харків, 2008. – 224 с.
20. Гражданский процесс : учебник / отв. ред. Ю. К. Осипов. – М. : Бек, 1996. – 462 с.
21. Гражданское процессуальное право России : учеб. / отв. ред. М. С. Шакарян. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Былина, 1998. – 504 с.
22. Савенко М. Д. Суддівський розсуд у цивільному процесі / М. Д. Савенко // Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія». – Наукові записки. – Т. 26 : Юридичні науки ; [редкол.: Козюбра М. І., Ромовська З. В., Буроменський М. В. та ін. ; упоряд.: Козюбра М. І., Александрова Н. В.]. – К. : КМ Академія, 2004. – С. 75-78.

Бессараб Наталія Миколаївна

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ ПОНЯТЬ «ПІДВІДОМЧІСТЬ» ТА «ПІДСУДНІСТЬ»

У статті розглянута правова природа та розкрито зміст таких процесуальних понять, як підвідомчість та підсудність, у їх широкому та вузькому розуміннях. Встановлений взаємозв'язок та співвідношення цих правових категорій. Проведено відмежування від суміжних понять.

Ключові слова: підвідомчість, підсудність, компетенція судів, юрисдикція.

Бессараб Наталья Николаевна

СОВРЕМЕННОЕ ПОНИМАНИЕ ПОНЯТИЙ «ПОДВЕДОМСТВЕННОСТЬ» И «ПОДСУДНОСТЬ»

В статье рассмотрена правовая природа и раскрыто содержание таких процессуальных понятий, как подведомственность и подсудность в их широком и узком пониманиях. Установлена взаимосвязь и соотношение этих правовых категорий. Проведено отграничение от смежных понятий.

Ключевые слова: подведомственность, подсудность, компетенция судов, юрисдикция.

Bessarab Nataliia Mykolaivna

MODERN UNDERSTANDING OF THE CONCEPTS OF «JURISDICTION» AND «COGNIZANCE»

The article considers the legal nature and reveals the content of such procedural concepts as jurisdiction and cognizance in their broad and narrow sense. The interrelation and correlation of these legal categories are ascertained. The delimitation of related concepts is conducted.

Key words: jurisdiction, cognizance, competence of the courts.